

Vleesch of geest? : open brief aan Professor J. J. van Oosterzee naar aanleiding van eener Paaschpreek

<https://hdl.handle.net/1874/234552>

mm10964

BR.1873.I.25

1873, I, 25.

VLEESCH OF GEEST?

OPEN BRIEF

AAN

Professor J. J. VAN OOSTERZEE,

NAAR AANLEIDING EENER PAASCHPREEK,

DOOR

een Lid der Hervormde Gemeente van Arnhem.

[L. Lammers]

(De schrijver, die dezen brief reeds eenige jaren geleden aan Zijn HoogGeleerde had toegedacht, heeft tot de uitgave besloten naar aanleiding van de jongste godsdienstige volkslezingen in Musis Sacrum.)

(De opbrengst zal gedeeltelijk strekken ten behoeve van eene ongelukkige weduwe.)

[1873]

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX AND TILDEN FOUNDATIONS

1009 5th Ave. New York, N.Y.

1910

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX AND TILDEN FOUNDATIONS

1009 5th Ave. New York, N.Y.

1910

VLEESCH OF GEEST?

OPEN BRIEF

AAN

Professor J. J. VAN OOSTERZEE,

NAAR AANLEIDING EENER PAASCHPREEK,

DOOR

een Lid der Hervormde Gemeente van Arnhem.

(De schrijver, die dezen brief reeds eenige jaren geleden aan Zijn HoogGeleerde had toegedacht, heeft tot de uitgave besloten naar aanleiding van de jongste godsdienstige volkslezingen in Musis Sacrum.)

(De opbrengst zal gedeeltelijk strekken ten behoeve van eene ongelukkige weduwe.)

OPEN BRIEF

AAN

Professor J. J. VAN OOSTERZEE.

Heerlijk paaschfeest, feest der verrijzenis van den Gekruisigde; onderpand onzer eigene opstanding uit den dood!

Zoo juichte ik vroeger, toen de lichamelijke opstanding van Christus voor mij een feit was, dat niet kon geloofd worden; toen zijne wederverschijning aan zijne vrienden mij het onwedersprekelijk bewijs was van het wederzien onzer geliefden na den dood. — Met wat aandoening hoorde ik op den paaschzondag welsprekende leeraars dat treffend tooneel bij het ledige graf schilderen; in welk een wondervol licht verscheen voor mijne verbeelding de Doodvertreder, die wederkerde uit de groeve; hoe diep meende ik de waarheid te gevoelen van de woorden des apostels: „indien Christus niet opgewekt is, zoo is onze prediking ijdel, en ijdel is ook uw geloof!” — Opstanding des Heeren, hoeksteen onzes geloofs, onbedriegelijke grond onzer hope, zalige troost bij het heengaan onzer dierbaren, lichtstraal in onzen eigen doodsnacht!

Wat heb ik me geërgerd aan de taal van de Dageraad, van die mannen des ongeloofs; hoe godslasterlijk vond ik de voorstelling, dat de wederverschijning van Christus verklaard moest worden uit de omstandigheid, dat zijne leerlingen hem van het kruis hadden afgenomen, toen Hij den

laatsten adem nog niet had uitgeblazen! — Neen, de Heer is waarlijk opgestaan; Hij leeft en wij zullen leven.

Ik behoorde niet tot de kerkelijk-regtzinnige rigting; de zogenaamde Groninger school had mijne sympathie. De Zoon des Vaders, die uit den hemel kwam om als mensch op aarde te leven, moest wonderen kunnen verrigten, moest niet in het graf blijven; juist dáárdoor bewees hij krachtiglijk Gods Zoon te zijn. Tranen van blijde aandoening heb ik geschreid bij het lezen der „Lichtstralen over de graven onzer geliefden” van Ds. Thoden van Velzen, en met hem geroemd dat heerlijk, heilig evangelie, hetwelk zulke troostvolle dingen verkondigde.

Zóó was het vroeger.

Daar kwam de moderne rigting. Na velerlei strijd vereenigde ik mij met de beschouwingen harer meest uitstekende woordvoerders. En nu?

Volgens U, hooggeleerde heer, ziet het er droevig met mij uit. Eens zijt gij opgetreden in deze gemeente voor eene overgrootte schare toehoorders en toehoorderessen, waaronder verscheidenen, die acht dagen te voren een anderen evangelie-verkondiger hadden gehoord, die de wonderen en daaronder het grootste aller wonderen, de lichamelijke opstanding van Christus, ontkende.

't Is, wel is waar, eenige jaren geleden, dat die Paaschpreek door U gehouden is, en uit dat oogpunt gezien schijnt deze brief niet meer *à propos* te zijn. Daar het evenwel schijnt te blijken dat uw tegenwoordig godsdienstig, of misschien liever uw theologisch, standpunt nog hetzelfde is als dat van toen, kwam het mij voor dat het zijn nut kon hebben dezen U reeds lang toegedachten brief openbaar te maken, overtuigd als ik ben dat velen, die met uwe preek niet konden instemmen, doch niet zoo terstond de inconsequentien er van inzagen, bij het lezen van deze mijne be-

schouwingen zullen erkennen dat het, om zoo te zeggen, uit hun eigen hart gesproken is.

Ik heb dan, U hoorende, de welsprekendheid uwer voordragt bewonderd, den ernst uwer prediking gewaardeerd en meermalen gedacht, dat het voor de voorstanders der moderne rigting goed ware van tijd tot tijd iemand te hooren als U, vooral ook opdat zij de zaken met heiligen ernst mogten beschouwen en hunne godsdienst niet te negatief wierde. — Hoe hing het meerendeel van al die menschen als aan uwe lippen; hoe diepen indruk maakten uwe woorden op hen, die met schrik het „ongeloof onzer dagen” zien veld winnen; hoe dikwerf zag ik ze goedkeurend het hoofd buigen, telkens wanneer ge met klem en nadruk de waarheid van het feit der opstanding betoogdet! Tranen zag ik storten bij uwe roerende schildering van het sterven dergenen, die ontslapen in het geloof aan den opgewekten Heer, en van hen, die zijne opstanding loochenen. Men zag elkander van tijd tot tijd aan als om te zeggen: welk eene grondige, onwederlegbare bewijsvoering; hoe armzalig is het toch gesteld met de ongeloovigen = modernen; hoe gelukkig dat wij niet tot hen behooren!

Uwe later uitgegevene leerrede van punt tot punt na-gaan is mijne bedoeling niet. Ik ben geen theologant, maar een eenvoudig lid der gemeente, doch een groot voorstander dáárvan, om ook in zake van godsdienst met mijn gezond verstand te rade te gaan en niets voor waarheid aan te nemen, waartegen mijne rede en geweten opkomen. Ik wil U dan ook maar ronduit zeggen dat uwe geheele prediking over de eerste verzen van I Corinthen XV mij volstrekt niet in mijne tegenwoordige overtuiging heeft doen wankelen, maar integendeel daarin bevestigd, zoodat dezelfde woorden, die voor anderen als de krachtigste bewijsvoering golden, op mij alle overredende uitwerking misten.

Hoe kwam dat?

Omdat ik tot de ongeloovigen behoor, zult Gij zeggen,

gelijk Gij dan ook in uwe leerrede onbewimpeld de modernen met dien liefelijken naam hebt genoemd. Volgens U geeft de Paaschzon voor mij geen licht meer; volgens U heb ik het steunpunt des geloofs verloren, ontbeer ik bij het graf van die ik lief had allen troost en alle hope, en zink ik al dieper en dieper in een bodemloozen afgrond; volgens U behoer ik tot de ellendigste van alle menschen, want — ik geloof niet dat een lijk weder levend is geworden!

Voorwaar, een allertreurigste toestand, onuitsprekelijk akelig, — als hij waar was!

Maar dat ontken ik, hooggeleerde heer.

„Ontkenning des ongeloofs.”

Volgens U, ja, maar nu eene vraag.

Wie geeft U het regt om zoo beslissend uitspraak te doen, even als een inquisiteur? Van waar ontleent Gij de magt om zoo uit de hoogte te oordeelen? Hoe weet Gij dat het zoo droevig met mij gesteld is? Hebt gij in het hart gelezen van al die toehoorders, welke niet tot Uwe rigting behooren?

Kunt Gij deze vragen oplossen?

Uw regt zult Gij willen gronden op het, volgens U, onwederlegbaar apostolisch getuigenis, en van *dat* regt tot de magt om te oordeelen en te veroordeelen is de overgang gemakkelijk. Het getuigenis van Paulus exegetisch en kritisch onderzoeken is de taak der godgeleerden, maar ook de niet-wetenschappelijk ontwikkelde kan goede gronden hebben om te twifelen aan de waarheid van een getuigenis van achttien eeuwen oud, gegeven door menschen van eene geheel andere wereldbeschouwing, menschen, die zeer weinig wisten van de kennis der natuur en er dus gemakkelijk toe kwamen om dingen als werkelijk gebeurd aan te nemen, die men thans, op grond van hetgeen die natuur zelve — en zij is Gods werk, niet waar? — overtuigend aantoon, verwerpt. Bekwame woordvoerders der rigting,

in welke ik mij tot nog toe gelukkig gevoel, hebben hierover breedvoerig gesproken en geschreven, en ik vertrouw dat door U van een en ander wel kennis zal zijn genomen. In dit korte woord kan en behoeft zulks niet herhaald te worden. Liever wil ik U in eenige vlugtige trekken mededeelen waarom uwe leerrede (een kennelijk protest tegen de paaschprediking, die daaraan was voorafgegaan) mij onvoldaan heeft gelaten, ja, laat ik het gulweg zeggen, in sommige opzigten gegriefd heeft.

Minstens tweederde deelen van uwe rede was geene stichting der gemeente, maar behandeling van een godgeleerd vraagstuk, waar honderden hoorders en hoorderessen niets van begrepen, al meenden zij het te begrijpen; ik miste er godsdienst in. Karakteristiek was het de gemeente (thans van uiteenlopende zienswijze) te laten zingen:

Gij, koningrijken, zingt Gods lof;
 Heft psalmen op naar 't hemelhof,
 VAN OUDS zijn troon en woning.
 Daar Hij, bekleed met eer en magt,
 Zijn sterke stem verheft met kracht
 En heerscht als *Zions* koning!
 Geeft sterkte aan onzen God en Heer;
 Hij heeft in Israël zijn eer
 En hoogheid willen toonen.
 Erkent dien God; Hij is geducht;
 Hij doet zijn sterkte *boven lucht*
 En *boven wolken* wonen!

Is dat joodsche, zinnelijke Godsbegrip het ware? Is het ook dat van U? — Was het dat van Jezus?

Als Gij eerlijk wilt zijn, mij dunkt, Gij moet dan zeggen dat dit transcendentale Godsbegrip niet geheel het uwe is. Het mijne is het geenszins en daarom heb ik die regels ook niet medegezongen. — Maar waarom ze eener zoo groote schare op de lippen gelegd? — Ik wil U niet krenken, maar heeft dat psalmvers ook moeten dienen om reeds terstond de gemoederen ontvankelijk te maken voor de aan-

neming van het betoog der lichamelijke opstanding van den Christus. Een God, die van ouds zijn zetel heeft boven lucht en wolken en van daaruit zijn scepter zwaait over de aarde, dat is het juist wat men noodig heeft om wonderen te handhaven, die indruischen tegen den gewonen loop der dingen; die God is sterk en heeft dus ook wel magt een lijk te doen herleven, met andere woorden, de natuurwetten op te heffen. — Hoe echter, wanneer men een ander Godsbegrip heeft, eene wereldbeschouwing, waarin voor zulke wonderen geen plaats is, en wanneer men tot die wereldbeschouwing is gekomen door peinzen en nadenken, langs den moeilijken weg van zelfonderzoek, door strijd en offering van geliefkoosde voorstellingen, en als men dan overtuigd is dat die wereldbeschouwing verheffend, veredelend en Gode waardig is, ja, dat zij in haar godsdienstig karakter overeenkomt met die van den Menschenzoon? — Met Hem zie ik in de gansche natuur eene openbaring Gods, zie ik daarin de gedaante des Vaders, die alles bezielt door zijn geest; die natuur in haar vollen omvang — niet het een of ander gedeelte daarvan alleen — is mij het eigenlijke woord Gods; bovennatuurlijk noem ik alleen God zelve, niet alsof nu alles begrijpelijk is geworden, maar omdat de grondoorzaak aller dingen, het levensbeginsel, volgens mijn gevoelen, noodwendig boven de vormelijke uiting verheven is. — Gij stemt niet met deze beschouwing in, dat spreekt van zelf, maar tegenover de vorderingen der wetenschap kunt Gij toch ook het joodsche Godsbegrip niet blijven vasthouden, gegrond op eene wereldbeschouwing, waarin de aarde het middelpunt van het heelal is, de hemel boven de wolken, het doodenrijk onder de aarde enz. — Moet eene gemengde gemeente, in het midden der negentiende eeuw, nu zooveel licht opgaat uit de onderzoekingen der natuur, vooral uit de geologie, als zij in een kerkgebouw te zamen komt, den lof van God zingen op eene wijze, die niet is overeen te brengen met hetgeen God zelf

in zijne werken leert en waardoor de eerbied en liefde voor Hem zoozeer verhoogd kunnen worden?

Ik wil niet loochenen, dat bij dat oude Godsbegrip een diep ontzag voor dien geduchten God bestaan kan en veelal bestaat, maar ik ontken dat wij, Christenen, daarmede volstaan kunnen. Ik vind dat, zoodra ons verstand, onze rede ons dringt om het te laten varen, wij dat doen moeten, en dan niet ten halve, maar met al zijne consequentiën, al komt ons dit dan ook te staan op het verlies van veel, wat der menschheid eeuwen lang, wat ons zelve van der jeugd af aan dierbaar is geweest?

Op deze wijze zou ik nog lang kunnen voortgaan, maar een wetenschappelijk, wijsgeerig betoog leveren wil noch kan ik. Uit eene en andere uitdrukking blijkt, dunkt mij, genoegzaam dat vooral de aanvang uwer leerrede mij niet voldoen kon. Nu is 't waar, ieder heeft het regt om voor zijn gevoelen uit te komen, Gij voor het uwe, ik voor het mijne; zonder dat regt komt men niet verder en heerscht blinde onderwerping aan gezag, en een gezag, dat niet bewezen behoeft te worden, wenscht Gij zelf immers ook niet uit te oefenen? — Doch laat ik nu zeggen waardoor Gij in die leerrede grievend voor andersdenkenden zijt geweest en U een regt van veroordeelen hebt aangematigd, dat U niet toekwam.

Wie niet gelooft, dat het lijk van Jezus weder levend is geworden, is zonder hoop en troost bij de groeve van dierbare betrekkingen; voor dien is de dood gelijk aan vernietiging. Zoo ongeveer meen ik U te hebben hooren spreken, en daarbij waart Gij zoo aandoenlijk in uwe schildering, dat mij, indien zij waarheid bevatte, als het ware de boezem had moeten digtgenepen worden en de haren van ontzetting te berge hadden moeten rijzen. Terwijl Gij zóó spraakt dacht ik aan iets; ik zal 't U zeggen: 't was het sterfbed mijner moeder.

En nu zag ik haar in hare laatste oogenblikken en ik

hoorde haar spreken van haar volle vertrouwen op God, dien zij bij voorkeur Vader noemde, en zij deed dit in weerwil dat ik haar vroeger gemeenzaam had gemaakt met mijne wijze van beschouwing der wonderhalen van de Schrift; zij had hare hoop, haar troost niet verloren, en zij ontsliep blijmoedig en vol hoop op een zalig wederzien van „vrome, vroeg gestorven vrienden.”

Hoe was dat mogelijk, professor, als het waar is wat Gij *ex cathedra*, als een priester, verkondigd hebt?

Meer nog; ik zelf, de moderne = ongeloofige, ben door dat sterven nog meer in mijne overtuiging versterkt, en op het graf mijner moeder — neen van haar stoffelijk overschot — heb ik uit volle overtuiging woorden van geloof en hoop gesproken, neen van meer —, van liefde, want de liefde is het meest, en ik wist dat mijne moeder had liefgehad met zelfopofferende liefde, en ik geloofde dat die liefde nimmermeer vergaat; dat zij en dus ook de geest, die er van doordrongen is, onsterfelijk is; dat zij, als tot 's menschen hoogere natuur behoorende, als een deel van zijn innerlijk wezen uitmakende, met dat wezen blijft voortbestaan niet alleen, maar hoe langer hoe meer ontwikkeld zal worden. Als het niet te veel gevegd is wenschte ik uwe aandacht wel te vestigen op de volgende woorden, die op het graf door mij zijn uitgesproken, geenszins om hunne mindere of meerdere poëtische waarde (die is gering), maar om te doen zien in welken geest soms door „ongeloofigen” gesproken wordt.

De laatste pligt is dus volbragt
 En 't lichaam toevertrouwd aan de aarde,
 't Had voor een tijdlang sterkte en waarde
 En werd een lijk door sterker magt.
 't vergaat tot stof, herleeft niet weêr,
 Maar wat er zich in openbaarde
 Had onvergankelijke waarde
 En zonk niet in de groeve neêr.
 De geest, die hier van eeuwig leven,
 Van liefde en vrede heeft getuigd,
 Heeft slechts den laagren vorm begeben,

Terwijl hij thans in hoogren juicht.
 De vrouw, wier stof hier is begraven,
 Behoorde tot die stille braven,
 Van wie de wereld weinig spreekt;
 Eenvoudig, minzaam en bescheiden,
 Mogt zij haar' echtvriend vreugd bereiden
 En heeft haar kroost tot deugd gekweekt.
 Aan 't einde van haar baan gekomen,
 Zag zij blijmoedig, zonder schroomen,
 Den bleeken dood in 't aangezicht;
 Hij was de boô, van God gezonden,
 En heeft haar geest van 't stof ontbonden,
 Gebragt in reiner levenslicht.
 Gij allen, die hier zijt vereenigd
 En man en zoon dier vrouw aanschouwt,
 Verneemt wat onze smarte lenigt;
 Het is wijl ons geloof vertrouwt,
 Dat wie zóó leven, wie zóó sterven,
 Van stonden aan het heil verwerven,
 Dat voor den vrome is weggelegd,
 Ja, dat zij hier reeds zalig heeten
 En, in 't gemoed verzekerd, weten:
 De hemel is ons toegezegd.

Zie, professor, dat kwam mij te binnen toen ik daar van den kansel een vonnis over mij hoorde uitspreken, en toen, ja, geraakte mijne ziel als in opstand over dat vonnis, en ik vond het hard, ik vond het niet volgens den geest van Hem, die de woorden des eeuwigen levens had en die (*) gezegd heeft: „Wie in mij gelooft *heeft* het eeuwige leven; die zal niet sterven in eeuwigheid,” maar die nimmer het bezit van dat leven heeft afhankelijk gesteld van het geloof aan zijne lichamelijke opstanding uit het graf, wat alleen gedaan is door een zijner apostelen, uit wiens overige redeneringen evenwel genoegzaam blijkt hoe een leven aan dat zijns Meesters gelijkvormig het eenig noodige is, daar immers, volgens Paulus, hij die den geest van Christus niet heeft Hem niet toekomt.

(*) Heeft Hij zelf ze al niet gesproken, hunne waarheid is er niet minder om.

Professor, dacht ik, Gij zijt onbillijk, Gij grieft. Heeft dat de Meester U geleerd? Bewijs mij dat ik mij bij het graf mijner moeder bedroeg; bewijs mij mijn ongelooft. Gij kunt het niet. En als Gij het niet kunt, waarom mij dan veroordeeld? — Ik ga verder. Er waren er wellicht onder uw gehoor, die uwe rigting niet toegedaan zijn, doch te zwak om uwe bewijsgronden te toetsen en wier gezonde rede evenwel tegen die gronden opkwam, en deze menschen hebt Gij in een staat van twijfelmoedigheid gebragt, dat zij nu eigenlijk niet weten waaraan zich te houden. Dat is mijne schuld niet; dat is de hunne, zult Gij zeggen. Toegegeven, maar sluit dat niet tevens in zich, dat uwe bewijzen den toets niet konden doorstaan; dat zij niet in overeenstemming waren met Gods openbaring in de schepping, die schepping, welke ons hoegenaamd geen grond geeft om te gelooven dat wat eens gestorven is in denzelfden vorm kan terugkomen?

Het vleesch is niet nut; de geest is het, die levend maakt. Wat bouwt Gij dan de hoop op het geloof aan de onsterfelijkheid op eene vleeschelijke opstanding?

„Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien,“ sprak Hij, dien ook Gij uw Meester noemt. Wie God ziet, (natuurlijk met den geest) heeft goddelijks (reinheid) in zich. Kan dat goddelijke sterven? Neen, zegt Gij. Welnu, dan hebben wij ook daarin een waarborg der onsterfelijkheid. Wie zóó rein van hart was, wie zoo liefhad als Jezus, was hij niet juist dáárdoor onsterfelijk? Is zelfverloochening geen zelfontwikkeling, zelfopoffering geen zelfbehoud? Mijn geweten zegt hier ja op, maar nooit kan mijn geweten mij overtuigen van het gebeurd zijn van wonderen, al worden die ook verhaald door evangelisten en apostelen.

De Schrift schijnt voor U gezag te hebben ook in zaken, die eigenlijk niet tot de godsdienst behooren; zij heeft het voor mij alleen in zoo verre zij waarheden verkondigt, die door rede en geweten als waarheden kunnen erkend worden.

En Gij zelf, professor, die op de verzekering van Paulus de lichamelijke wederverschijning van Christus als eene gebeurde zaak aanneemt, gelooft Gij met dienzelfden apostel ook aan eene lichamelijke terugkomst des Heeren op de wolken des hemels, en dat op het geluid der bazuin de dooden zullen opstaan? Dit kunt gij immers niet, als Gij erkent dat de aarde rond is en de wolken lager drijven dan de toppen der hooge bergen, zoodat zulk eene verschijning slechts op een klein punt van die overal bewoonde aarde zou kunnen aanschouwd worden. En wanneer nu anderen de natuurwetten — met andere woorden Gods eigen openbaring — ook laten spreken ten opzichte van de wonderen, die omtrent Jezus staan opgeteekend, welk regt hebt Gij dan om hen voor ongeloovigen uit te maken? Zij zijn wat consequenter in hun gevoelen en nemen niet het eene wonder aan en verwerpen het ander, eene halfheid, waardoor men vroeg of laat schipbreuk moet lijden.

Professor Oosterzee, wanneer zal men toch eens leeren onderscheid te maken niet alleen tusschen de godsdienst en hare openbaringsvormen, maar tusschen hetgeen al of niet tot haar wezen behoort? Wat ware godsdienst is beveelt zich aan het geweten des menschen aan; in zijn binnenste moet zij leven; het koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk vertoon. Dit laatste zou wel het geval zijn, indien het geloof aan de opstanding van Christus een wezenlijk bestanddeel der godsdienst uitmaakte. Hebt Gij zelf nog behoefte aan zinnelijke bewijzen voor het persoonlijk voortbestaan van Golgotha's kruiseling, uw subjectieve toestand brengt dit welligt mede, en gaarne erken ik dat een groot deel der gemeenteleden niet in staat is zich boven die zinnelijke bewijsgronden te verheffen, ja, dat het geloof aan lichamelijke opstanding voor velen betrekkelijk noodig is, maar nog eens, Gij hebt geen regt om dat geloof als het ware aan een ieder op te dringen en dan maar zonder omwegen degenen, die er zich niet in kunnen vinden, onder de on-

geloovigen te rangschikken, onder de ellendigsten van alle menschen. Eigenlijk zegt Gij daarmede: gelooft alleen wat *ik* u zeg; *ik* heb de waarheid. Zijt Gij dan een priester in den zin, dien zoovelen er aan hechten, iemand, die in eene bijzondere betrekking tot de Godheid staat (zooals, b. v., Rome's priesters in de oogen der leeken), en niet een broeder onder de broeders, die met hen de nederige bekenenis wil afleggen, dat nog niemand in het volle bezit der waarheid is? 't Kost der eigenliefde moeite af te dalen van eene hoogte, die men meende te hebben ingenomen.

Als Gij dit een en ander leest zal het misschien in U opkomen den schrijver van bitterheid te beschuldigen. Zalvend of zoetsappig spreek ik niet, 't is waar, doch in uwe leerrede waart Gij het tegen ons, modernen, evenmin. Als ik die leerrede vergelijk met eene andere, gehouden op den eersten paaschdag, dan treft mij daarin een punt van verschil, hetwelk — *sit venia verbo* — niet ten voordeele der eerste pleit. Toen hoorde ik geen oordeelen en veroordeelen als van U; werd er op aangedrongen om het geloof aan de onsterfelijkheid niet op zinnelijke, tastbare bewijzen te bouwen, aan hen, die in den Christus liefst den lichamelijk verrezene eeren, werd geen ongodsdienstigheid verweet. Noemt Gij andersdenkenden ongeloovig (en ongeloof is immers ongodsdienstigheid?) en doen wij het U niet, wiens handelwijze komt dan meer overeen met den geest des grooten Meesters.

Zoo als ik reeds zeide, veel van uwe leerrede bevatte meer theologie dan stichting. Hare toepassing evenwel trof mij, omdat — ja, omdat Gij U zelve tegenspraak. Als ik wel onthouden heb, zeidet Gij, dat het niet genoeg was het feit der lichamelijke opstanding aan te nemen, maar dat men ook moest leven in den geest van den Opgewekte, en dat, wanneer men dit niet deed, men wel eens zou kunnen achterstaan bij hen, die zijne verrijzenis betwijfelden, doch gewandeld hebben alsof zij waar was. Dit laatste zal

dan toch zeker moeten beteekenen: die gewandeld hebben *in den geest van Christus*, want wandelen naar een uitwendig feit noem ik onzin; men zou dan even goed kunnen zeggen: wandelen naar de opwekking van Lazarus, naar de ster der wijzen uit het oosten, naar de genezing van het oor van Malchus enz. — *Ergo* erkent Gij dus de mogelijkheid om, bij ontkenning der wonderen, den geest van Christus te bezitten? Welnu, waar blijft Gij dan met uwe bewering, dat het geloof aan zijne lichamelijke opstanding onmisbaar is, en wat wordt er dan van die met zooveel pathos uitgebragte beschuldigingen tegen de modernen?

Ziedaar, professor, wat mij op het hart lag en wat ik mij genoopt gevoelde uit te drukken. Gij bemerkt wel dat de schrijver dezer regelen geen wetenschappelijk gevormd man is en in dat opzigt verre bij U moet achterstaan. Mogt deze en gene uitdrukking U onaangenaam aandoen, ik hoop daarnevens toch ook het een en ander gezegd te hebben wa niet geheel zonder indruk op uw gemoed kan blijven, en dat Gij ook hieruit tot de erkentenis zult moeten komen, dat er onder de voorstanders der moderne rigting zijn, die zich niet bloot bepalen tot *negeren*, en die, wel verre van op lichtzinnigen toon (gelijk, helaas! te veel geschiedt) U en anderen voor bekrompen menschen uit te maken, uwen ernst en gemoedelijkheid op prijs stellen, maar tevens voldoende grond hebben om te getuigen van het geloof dat in hen is; die het in de diepten van hun eigen gemoed ervaren, dat het wegvallen van vroeger aangekleefde geloofsvormen hun niets ontroofde, en zich, juist door die vormen te kunnen missen, te gelukkiger gevoelen; die in de edelste oogenblikken huns levens juichen kunnen in het gevoel hunner onsterfelijkheid, en die bij ondervinding weten hoe men te meer behoefte heeft aan uitwendigen steun naarmate men te minder krachtig gelooft, d. i. met het geestesoog ziet.

Leven naar den geest, liefhebben is onsterfelijk zijn; lieven is leven. Toen de Christus aan het kruis den laatsten adem uitblies was, volgens zijne eigene woorden, alles volbragt; het voorbeeld van eene algeheele toewijding des levens aan God was gegeven, en dat was genoeg. Had het voornaamste, zijne lichamelijke wederverschijning, nog moeten gebeuren, Hij had nog niet van volbrengen kunnen spreken. Wie tot geestesleven komt wordt opgewekt uit den doodslaap der zinnelijkheid. Op het woord van den Christus, het leven van ons leven, werpt ons hart het doodskleed af; door de kracht zijns geestes uitgedreven, treden we uit ons zondengraf.

Volgens mijn gevoelen zou de lichamelijke opstanding van Christus eer *legen* dan *voor* onze onsterfelijkheid getuigen. Dit nader ophelderen zal, na al het voorafgegane, echter niet noodig zijn. Ik meen hier te kunnen eindigen, en waag het ten slotte U in overweging te geven om, wanneer Gij eens weder in Gelderlands hoofdstad den kansel beklint, wat milder te zijn in uw oordeel en wat meer uw hart dan uwe leer te laten spreken.

L. LAMMERS.
